

dr Adam Balicki

Zespół Szkół Zawodowych i Ogólnokształcących w Biłgoraju

Egzaminowanie i sprawdzanie wiedzy uczniów w warunkach pandemii – wybrane zagadnienia prawne i praktyczne

Zagadnienia wstępne

Okres pandemii był trudnym okresem dla szkolnictwa. Szkoły borykały się z wieloma problemami, które do tej pory nie były obecne. Jednym z większych problemów, z którymi należało się uporać, było ocenianie i egzaminowanie uczniów. Przemiany, jakie zachodzą w edukacji od transformacji ustrojowej, były głębokie. Jak zauważył B. Świdorski¹, dobę przemian ustrojowych cechowało projektowanie, wdrażanie, odwoływanie oraz kwestionowanie przez kolejne ekipy reform strukturalnych i programowych w systemie szkolnym. Można dostrzec wyraźny brak w tych procesach jakiegokolwiek regularności czy kumulowania zgromadzonych doświadczeń. Jednakże do tej pory takich doświadczeń dla polskiej edukacji, jakie przyniósł okres zdalnego nauczania w okresie pandemii, jeszcze nie było.

Warunki pracy zdalnej znacznie utrudniły ocenianie oraz zmieniły podejście do diagnozowania i oceniania wiedzy². Szczególne rozwiązania związane z funkcjonowaniem szkoły w okresie pandemii reguluje rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 20 marca 2020 roku w sprawie szczególnych rozwiązań w okresie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19 (Dz.U. 2020 poz. 493 ze zm). Przywołane rozporządzenie w okresie ograniczenia funkcjonowania jednostek oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19 odpowiedzialność za organizację realizacji zadań jednostki oświaty, w tym zajęć z wykorzystaniem metod i technik kształcenia na odległość lub innego sposobu realizacji tych zajęć, złożyło na dyrektora szkoły. Zgodnie z § 1 przywołanego rozporządzenia dyrektor szkoły w szczególności zobowiązany był do:

- ustalenia, czy uczniowie i nauczyciele mają dostęp do infrastruktury informatycznej, oprogramowania i Internetu umożliwiających interakcję między uczniami a nauczycielami prowadzącymi zajęcia
- ustalenia, we współpracy z nauczycielami, czy technologie informacyjno-komunikacyjne są wykorzystywane przez nauczycieli do realizacji zajęć
- określenia zasad bezpiecznego uczestnictwa w zajęciach w odniesieniu do ustalonych technologii informacyjno-komunikacyjnych

¹ B. Świdorski, *Problemy współczesnej edukacji. Dekonstrukcja polityki oświatowej III RP*, Warszawa 2009, s. 15.

² Szerzej na temat prawnych regulacji dotyczących oceniania zob.: A. Balicki, w: *Ustawa o systemie oświaty. Ustawa o Systemie Informacji Oświatowej. Komentarz*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 406–725.

- ustalenia, we współpracy z nauczycielami, źródeł i materiałów niezbędnych do realizacji zajęć, z których uczniowie mogą korzystać
- ustalenia z nauczycielami potrzeby modyfikacji odpowiednio zestawu programów wychowania przedszkolnego lub szkolnego zestawu programów nauczania oraz w razie potrzeby ich modyfikacji
- ustalenia w porozumieniu z radą pedagogiczną i radą rodziców potrzeby modyfikacji w trakcie roku szkolnego realizowanego programu wychowawczo-profilaktycznego oraz w razie potrzeby jego modyfikacji
- ustalenia, we współpracy z nauczycielami, tygodniowego zakresu treści nauczania z zajęć wynikających z ramowych planów nauczania dla poszczególnych typów szkół do zrealizowania w poszczególnych klasach (semestrach) oraz tygodniowego zakresu treści nauczania z zajęć realizowanych w formach pozaszkolnych, ze szczególnym uwzględnieniem: równomiernego obciążenia uczniów w poszczególnych dniach tygodnia, zróżnicowania zajęć w każdym dniu, możliwości psychofizycznych uczniów podejmowania intensywnego wysiłku umysłowego w ciągu dnia, łączenia przemiennie kształcenia z użyciem monitorów ekranowych i bez ich użycia, ograniczenia wynikającego ze specyfiki zajęć, konieczności zapewnienia bezpieczeństwa wynikającego ze specyfiki realizowanych zajęć
- ustalenia, we współpracy z nauczycielami, sposobu potwierdzania uczestnictwa uczniów na zajęciach oraz sposobu i terminu usprawiedliwiania nieobecności uczniów na zajęciach edukacyjnych
- zapewnienia każdemu uczniowi lub rodzicom możliwości konsultacji z nauczycielem prowadzącym zajęcia oraz przekazanie im informacji o formie i terminach tych konsultacji
- ustalenia, we współpracy z nauczycielami, sposobu monitorowania postępów uczniów oraz sposobu weryfikacji wiedzy i umiejętności uczniów, w tym informowania rodziców o postępach ucznia w nauce, a także uzyskanych przez niego ocenach
- ustalenia warunków sposobu przeprowadzania egzaminu klasyfikacyjnego, egzaminu poprawkowego, egzaminu semestralnego i sprawdzianu wiadomości i umiejętności oraz warunków i sposobu ustalania rocznej oceny klasyfikacyjnej zachowania w przypadku wniesienia zastrzeżenia do trybu ustalenia tej oceny oraz warunków i sposobu zaliczania zajęć realizowanych w formach pozaszkolnych
- ustalenia warunków, sposobu oraz terminów przeprowadzania egzaminów dyplomowych w szkołach artystycznych, w których przeprowadzane są te egzaminy
- przekazania uczniom, rodzicom i nauczycielom informacji o sposobie i trybie realizacji zadań jednostki, w szczególności w zakresie organizacji kształcenia specjalnego, pomocy psychologiczno-pedagogicznej, indywidualnego obowiązkowego rocznego przygotowania przedszkolnego, indywidualnego nauczania, zajęć rewalidacyjno-wychowawczych, zajęć wczesnego wspomagania rozwoju dziecka
- koordynowania współpracy nauczycieli z uczniami lub rodzicami, z uwzględnieniem potrzeb edukacyjnych i możliwości psychofizycznych dzieci i uczniów, w tym dzieci i uczniów objętych kształceniem

specjalnym, indywidualnym obowiązkowym rocznym przygotowaniem przedszkolnym lub indywidualnym nauczaniem, dzieci objętych wczesnym wspomaganie rozwoju lub uczęszczających na zajęcia rewalidacyjno-wychowawcze oraz potrzeb osób uczęszczających na dodatkowe zajęcia z języka polskiego dla osób niebędących obywatelami polskimi podlegającymi obowiązkowi szkolnemu.

Ponadto dyrektor szkoły, po zasięgnięciu opinii rady pedagogicznej, powinien czasowo zmodyfikować tygodniowy rozkład zajęć lub semestralny rozkład zajęć w zakresie prowadzonych w jednostce systemu oświaty zajęć z wykorzystaniem metod i technik kształcenia na odległość lub innego sposobu realizacji tych zajęć.

Ocenianie

Jak można zauważyć, obowiązki nałożone na dyrektora szkoły w związku z ograniczeniem funkcjonowania jednostek oświaty były znaczne. Ponadto przywołany katalog ma charakter otwarty. Na dyrektorze szkoły spoczęło przygotowanie i wdrożenie organizacji funkcjonowania szkoły. Wiele z tych zadań dyrektor szkoły wykonywał w porozumieniu z nauczycielami. Taka konstrukcja przepisów zakłada współdziałania w ustalaniu pracy szkoły w okresie czasowego ograniczenia jej funkcjonowania. Z jednej strony było to słuszne założenie, które uwzględniało również wpływ zatrudnionych w szkole nauczycieli³ na funkcjonowanie szkoły, z drugiej jednak, szczególnie w dużych placówkach, mogło prowadzić do utrudnienia w jej zarządzeniu.

Ze względu na podjętą w niniejszym artykule problematykę szczególnie znaczenie mają kompetencje dyrektora szkoły związane z ocenianiem i organizacją egzaminów.

Warto zauważyć, że regulacje dotyczące oceniania w okresie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty nie modyfikowały funkcji oceniania szkolnego. Zgodnie z art. 44b ust. 3 ustawy o systemie oświaty ocenianie osiągnięć edukacyjnych ucznia polega na rozpoznawaniu przez nauczycieli poziomu i postępów w opanowaniu przez ucznia wiadomości i umiejętności w stosunku do wymagań określonych w podstawie programowej kształcenia ogólnego lub efektów kształcenia i kryteriów weryfikacji w podstawie programowej kształcenia w zawodzie szkolnictwa branżowego oraz wymagań edukacyjnych wynikających z realizowanych w szkole programów nauczania, jak również wymagań edukacyjnych wynikających z realizowanych w szkole programów nauczania w przypadku dodatkowych zajęć edukacyjnych. Cele osiągnięć edukacyjnych określone zostały w ust. 5 przywołanego artykułu, zgodnie z którym należy do nich:

- informowanie ucznia o poziomie jego osiągnięć edukacyjnych i jego zachowania oraz postępach w tym zakresie
- udzielanie uczniowi pomocy w nauce poprzez przekazywanie mu informacji o tym, co zrobił dobrze i jak powinien się dalej uczyć
- udzielanie wskazówek do samodzielnego planowania własnego rozwoju

³ M. Pyter, A. Balicki, *Leksykon prawa oświatowego i prawa o szkolnictwie wyższym*, wyd. 2, Warszawa 2020, s. 56.

- motywowanie ucznia do dalszych postępów w nauce i zachowaniu
- dostarczanie rodzicom i nauczycielom informacji o postępach i trudnościach w nauce i zachowaniu ucznia oraz o szczególnych uzdolnieniach ucznia
- umożliwienie nauczycielom doskonalenia organizacji i metod pracy dydaktyczno-wychowawczej.

Przywołana ustawa w art. 44b ust 6 reguluje również, co obejmuje ocenianie wewnątrzszkolne. Zawiera ono:

- formułowanie przez nauczycieli wymagań edukacyjnych niezbędnych do otrzymania przez ucznia poszczególnych śródrocznych i rocznych ocen klasyfikacyjnych z obowiązkowych i dodatkowych zajęć edukacyjnych oraz zajęć dla mniejszości narodowych
- ustalanie kryteriów oceniania zachowania
- ustalanie ocen bieżących i śródrocznych ocen klasyfikacyjnych z obowiązkowych i dodatkowych zajęć edukacyjnych oraz zajęć dla mniejszości narodowych, a także śródrocznej oceny klasyfikacyjnej zachowania
- przeprowadzanie egzaminów klasyfikacyjnych
- ustalanie rocznych ocen klasyfikacyjnych z obowiązkowych i dodatkowych zajęć edukacyjnych oraz zajęć dla mniejszości narodowych, a także rocznej oceny klasyfikacyjnej zachowania
- ustalanie warunków i trybu otrzymania wyższych niż przewidywane rocznych ocen klasyfikacyjnych z zajęć edukacyjnych oraz rocznej oceny klasyfikacyjnej zachowania
- ustalanie warunków i sposobu przekazywania rodzicom informacji o postępach i trudnościach w nauce i zachowaniu ucznia oraz o szczególnych uzdolnieniach ucznia.

Przepisy covidowe nie zmieniły wprost wymagań co do oceniania, nie zawieszaly ani nie modyfikowały przywołanych przepisów dotyczących oceniania bieżącego lub klasyfikacyjnego. Jednakże zgodnie z art. 44c nauczyciel zobowiązany jest indywidualizować pracę z uczniem na zajęciach edukacyjnych odpowiednio do potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych ucznia oraz dostosować wymagania edukacyjne do indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych ucznia w przypadkach określonych w rozporządzeniach dotyczących oceniania klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy w szkołach publicznych⁴. Prowadzenie zajęć w sposób zdalny zobowiązywało nauczycieli do uwzględnienia specyfiki prowadzenie takich zajęć również przy ocenianiu i prowadzeniu procesu edukacyjnego. Szczególnie ważne było w tym przypadku uwzględnienie higieny pracy przy monitorach oraz elementów emocjonalnych uczniów, warunków rodzinnych, mieszkaniowych, dostępu do Internetu itp. W przyswajaniu wiedzy ważnym elementem był również poziom zaawansowania uczniów w posługiwaniu się sprzętem komputerowym. Takie rozwiązania

⁴ Rozporządzenie MEN z dnia 22 lutego 2019 r. w sprawie oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy w szkołach publicznych (Dz.U. 2019 poz. 373); Rozporządzenie MEN z dnia 3 sierpnia 2017 roku w sprawie oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy w szkołach publicznych (Dz.U. 2017, poz. 1534); Rozporządzenie MEN z dnia 10 czerwca 2015 r. w sprawie szczegółowych warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy w szkołach publicznych (Dz.U. 2015, poz. 843).

wymagały od nauczycieli szczególnej uwagi i wrażliwości przy ustalaniu ocen. Z jednej strony należało uwzględniać efekty określone w podstawie programowej, z drugiej jednak, wzięwszy pod uwagę specyficzną sytuację zdalnego nauczania, należało w większym stopniu uwzględniać kontekst zewnętrzny. Przy ocenianiu zajęć prowadzonych w sposób zdalny nauczyciele spotykali się z licznymi problemami. Częstym problemem przy ustalaniu ocen była ograniczona możliwość kontroli samodzielności pracy uczniów, wykonywanie zadań przez rodziców czy inne osoby. Mimo różnych metod radzenia sobie przez nauczycieli z tego typu procederem całkowite wyeliminowanie go nie było możliwe. Jedną z metod walki z nią było wymaganie pracy przy włączonych kamerach w urządzeniach, jednakże niejednokrotnie powodowało to sytuacje konfliktowe pomiędzy rodzicami a nauczycielami, gdyż ci pierwsi powoływali się w takich sytuacjach na ochronę prywatności. Wydaje się, że w takich sytuacjach bardzo ważna jest świadomość uczniów i rodziców co do konieczności uczciwości swojej pracy. W związku z tym, że zapewne nauka zdalna będzie czymś, z czym szkoły będą miały do czynienia, podczas edukacji na ten element uświadamiania uczniów i rodziców należy zwrócić uwagę. Również doskonalenie nauczycieli w stosowaniu metod i środków diagnostycznych przyczyni się do poprawienia tego elementu. Doświadczenia w prowadzeniu zdalnie zajęć, jak również diagnozowania wyników nauczania widoczne są na przykład na wyższych uczelniach, które od lat prowadzą w takiej formie kształcenie. Jednakże przejście wprost metod egzaminowania z tego poziomu do szkół nie jest dobrym rozwiązaniem, gdyż specyfika kształcenia na poziomie wyższym jest inna niż w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych. Oceniania wymagało od nauczycieli w większym stopniu indywidualnego podejścia do ucznia i uwzględniania nie tylko opanowania samej wiedzy merytorycznej, ale również dostępu do sprzętu komputerowego i biegłości w jego obsłudze.

Szczególne problemy oceniania związane były z ocenianiem uczniów podczas zajęć z przedmiotów zawodowych oraz zajęć praktycznych. Specyfika kształcenia zawodowego wymaga bezpośredniego kontaktu ucznia z nauczycielem, wyćwiczenia określonych zachowań, nabycia umiejętności niezbędnych w danej kwalifikacji. Brak możliwości prowadzenia stacjonarnych zajęć utrudniał również ocenianie uczniów. Prowadziło to niejednokrotnie do tego, że oceniane nie były praktyczne umiejętności, a nauczyciel był zmuszony do oceny w większym stopniu elementów teoretycznych. Prawodawca wprowadził szczególne rozwiązania co do możliwości zaliczenia praktyk zawodowych. Zgodnie z § 4 rozporządzenia MEN z dnia 22 lutego 2019 roku w sprawie praktycznej nauki zawodu (Dz.U. 2019 poz. 391) do 31 sierpnia 2022 roku praktyki zawodowe uczniów techników, szkół policealnych i branżowych szkół II stopnia mogą zostać zaliczone również w przypadku, gdy uczeń:

- posiada doświadczenie w danym zawodzie lub realizował działania w zakresie wolontariatu, których zakres i wymiar można zaliczyć na poczet praktyk zawodowych
- zrealizował staż zawodowy u pracodawcy lub przedsiębiorcy, lub w indywidualnym gospodarstwie rolnym, w ramach regionalnych programów operacyjnych, którego zakres i wymiar można zaliczyć na poczet realizacji praktyk zawodowych

- zrealizuje praktyki zawodowe w formie projektu edukacyjnego, we współpracy z pracodawcą lub osobą prowadzącą indywidualne gospodarstwa rolne, lub w formie wirtualnego przedsiębiorstwa.

Zgodnie z § 4 ust 2 rozporządzenia MEN z dnia 22 lutego 2019 r. w sprawie praktycznej nauki zawodu (Dz.U. 2019, poz. 391) zajęcia praktyczne organizuje się dla uczniów i młodocianych w celu opanowania przez nich umiejętności zawodowych niezbędnych do podjęcia pracy w danym zawodzie, a w przypadku zajęć praktycznych odbywanych u pracodawców, w tym na zasadach dualnego systemu kształcenia, również w celu zastosowania i pogłębienia zdobytej wiedzy i umiejętności zawodowych w rzeczywistych warunkach pracy. Natomiast zgodnie z ust. 3 przywołanego paragrafu praktyki zawodowe organizuje się dla uczniów w celu zastosowania i pogłębienia zdobytej wiedzy i umiejętności zawodowych w rzeczywistych warunkach pracy.

Przyjęte przez prawodawcę rozwiązanie było wynikiem znalezienia kompromisu pomiędzy realizacją celu praktyki zawodowej a ograniczeniami wynikającymi z trwającej pandemii. Przy wyborze właściwej realizacji praktyk zawodowych obok sytuacji sanitarnej należało brać pod uwagę również zawod, w jakim kształcą się uczniowie. Dla przykładu realizacja praktyki zawodowej w formie wirtualnego przedsiębiorstwa, na kierunkach ekonomicznych i handlowych, nie była złym rozwiązaniem. Natomiast forma odbycia praktyki wpływała na jej ocenę. Użyte w przywołanym wcześniej rozporządzeniu określenie „zaliczenie” nie regulowało kwestii jej oceny. W takiej sytuacji ocena praktyk odbytych w przedstawionych wyżej formach musiała uwzględniać ich specyfikę, jednocześnie ocena ta nie mogła obejmować umiejętności, których uczeń nabywa, odbywając praktykę zawodową w sposób tradycyjny.

Podsumowując, specyfika pracy zdalnej wymagała od nauczycieli nowego podejścia do oceniania, które uwzględnia ograniczone możliwości kontroli samodzielności pracy uczniów oraz ich warunków nauki, biegłości posługiwania się sprzętem informatycznym. Nauczyciele musieli w większym stopniu indywidualizować ocenianie. Nauczanie zdalne przenosiło również w większym stopniu odpowiedzialność za efekty pracy dydaktycznej na samych uczniów i ich rodziców. Na pewno doskonalenie umiejętności prowadzenia zajęć edukacyjnych w sposób zdalny jest wyzwaniem i kierunkiem, w jakim powinno zmierzać doskonalenie zawodowe nauczycieli oraz studentów kierunków pedagogicznych. Doskonalenie to powinno także obejmować umiejętności diagnostyczne oraz wypracowanie narzędzi diagnozujących, które będą mogli nauczyciele stosować w swojej pracy.

Egzaminowanie uczniów w okresie pandemii

Nauka zdalna wpłynęła również na sposób egzaminowania uczniów podczas egzaminów zewnętrznych oraz egzaminów wewnętrznych, tj. egzaminów klasyfikacyjnego, poprawkowego oraz sprawdzianu wiedzy i umiejętności w przypadku zgłoszenia zastrzeżenia do rocznej oceny klasyfikacyjnej. W przypadku egzaminu maturalnego⁵ i egzaminu ósmoklasisty zmniejszony został

⁵ Szerzej na temat egzaminu maturalnego zob.: Ł. Kierznowski, *Egzamin maturalny w Polsce. Analiza prawna*, Białystok 2016.

zakres materiału wymagany podczas przywołanych egzaminów. Określony on został w załącznikach 1 i 2 do rozporządzenia MEN z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie szczegółowych rozwiązań w okresie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19 (Dz.U. 2020 poz. 493).

Jak zostało już wspomniane, do obowiązków dyrektora szkoły należało ustalenie warunków sposobu przeprowadzania egzaminu klasyfikacyjnego, egzaminu poprawkowego i sprawdzianu wiadomości i umiejętności oraz warunki i sposób ustalania rocznej oceny klasyfikacyjnej zachowania w przypadku wniesienia zastrzeżenia do trybu ustalenia tej oceny oraz warunki i sposób zaliczania zajęć realizowanych w formach pozaszkolnych. Przerzucenie na dyrektorów szkół kompetencji, która regulowana była przepisami powszechnie obowiązującymi, stanowiło dla nich spore wyzwanie. Przy ustaleniu zasad przeprowadzenia przywołanych egzaminów dotyczyło to przede wszystkim formy egzaminu. Forma egzaminu powinna uwzględniać sytuację pandemiczną oraz możliwości uczniów. Po wskazanych wyżej ograniczonych sposobach kontroli samodzielności uczniów przy pracy umożliwienie zdawania tych bardzo istotnych z punktu widzenia dalszego procesu dydaktycznego egzaminów jedynie w formie zdalnej może budzić wątpliwości. Modyfikacji w stosunku do regulacji powszechnie obowiązujących mógł dotyczyć również termin przeprowadzania egzaminu. W szczególności dotyczyło to egzaminu poprawkowego, który zgodnie z § 16 ust. 4 rozporządzenia MEN w z dnia 22 lutego 2019 roku w sprawie oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy w szkołach publicznych (Dz.U. 2019, poz. 373) powinien odbywać się w ostatnim tygodniu ferii letnich, a w szkole, w której zajęcia dydaktyczno-wychowawcze kończą się w styczniu – po zakończeniu tych zajęć, nie później niż do końca lutego. Termin egzaminu poprawkowego wyznacza dyrektor szkoły do dnia zakończenia rocznych zajęć dydaktyczno-wychowawczych. Jak można zauważyć, regulacje dotyczące egzaminowania uczniów w szkołach pozostawiły sporą dowolność dyrektorom szkół, jednocześnie nakładając na nich dużą odpowiedzialność za organizację tychże egzaminów.

Bibliografia

- Kierznowski Ł., *Egzamin maturalny w Polsce. Analiza prawna*, Białystok 2016.
- Pyter M., Balicki A., *Leksykon prawa oświatowego i prawa o szkolnictwie wyższym*, wyd. 2, Warszawa 2020.
- Ustawa o systemie oświaty. Ustawa o Systemie Informacji Oświatowej. Komentarz*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2016.
- Rozporządzenia MEN z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie szczegółowych rozwiązań w okresie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19* (Dz.U. 2020 poz. 493).
- Rozporządzenie MEN z dnia 22 lutego 2019 r. w sprawie oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy w szkołach publicznych* (Dz.U. 2019 poz. 373).

Rozporządzenie MEN z dnia 3 sierpnia 2017 roku w sprawie oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy w szkołach publicznych (Dz.U. 2017 poz. 1534).
Rozporządzenie MEN z dnia 10 czerwca 2015 r. w sprawie szczegółowych warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy w szkołach publicznych (Dz.U. 2015 poz. 843).
Świderski B., *Problemy współczesnej edukacji. Dekonstrukcja polityki oświatowej III RP*, Warszawa 2009.